

انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه، تحول در گفتمان سیاسی

سیامک کاکایی^۱

چکیده

انتخابات پارلمانی و ریاست‌جمهوری می‌۲۰۲۳ ترکیه در یک‌صدمین سال تأسیس نظام جمهوری برگزار شد که مبنایی برای بررسی مؤلفه‌های سیاسی، دینی و هویتی در شناخت سیاست و حکومت در این کشور است. نتایج و رقابت‌های انتخاباتی میان ائتلاف‌ها و احزاب مختلف در ترکیه در روندی تاریخی و بر مبنای نوع بینش گفتمانی آنان قابل تحلیل و فهم است. هدف این پژوهش بررسی تحول گفتمانی در ترکیه در نتیجه انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه و تأثیر آن بر آینده فعالیت جریان‌های سیاسی در این کشور است. روش پژوهش، تحلیل گفتمان و بر اساس الگوی لاکلا و موفه است. زیرا، عناصر معنایی که در جریان رقابت انتخاباتی شکل گرفت بر آرایش سیاسی پارلمان و در پیروزی رجب طیب اردوغان نقش داشت. این مقاله با مفروض گرفتن تحول در گفتمان سیاسی در ترکیه و با تکیه بر رهیافت تحلیل گفتمانی مدعی است داده‌های تحلیل در این انتخابات نشان از سازگاری عناصر دو گفتمان رقیب ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی دارد و همچنین کثرت‌گرایی سیاسی در اندیشه جبهه مخالفان شرایط چند گفتمانی در ترکیه را فراهم کرده است. اینکه نظام معنایی هر یک از این گفتمان‌ها خود را چگونه با ارزش‌های دینی، احترام به نشانه‌های ملی و پذیرش اصول دموکراسی و سکولاریسم بر مبنای هویت فرهنگی ملت ترکیه تطبیق دهند، بر زیست آنها تأثیرگذار است.

واژه‌های کلیدی: گفتمان اسلام‌گرایی، ائتلاف جمهور، ملی‌گرایی، ائتلاف ملت، انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه، تحول گفتمانی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. این مقاله بعد از انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه نگاشته شده است.

۱. دکترای روابط بین‌الملل، گروه روابط بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال، تهران، ایران.
kakaiei45@yahoo.com

مقدمه

صد سال پیش با تشکیل جمهوری ترکیه نظام فکری و معنایی صاحبان جدید قدرت و تعریف از نظم نهادهای اجتماعی، مدنی و سیاسی این کشور در گذار به دوره‌ای نو دگرگون شد. هویت ملی و فرهنگی و گفتمانی متفاوت از مبانی فکری دوران عثمانی شکل گرفت که بدون چالش نبود. آنچه «ملی‌گرایی» را در ترکیه تبدیل به گفتمانی اصلی کرد، اندیشه هویت‌خواهی مصطفی کمال پاشا معروف به آتاترک، بود. اندیشه‌ای که بر ترک‌گرایی متمرکز و برای چندین دهه پس از وی نیز بر همان پایه باقی ماند. در ترکیه این گفتمان به دلیل سلطه نزدیک به ۸۰ ساله نظامیان در قدرت، به فرهنگ و زبان رایج سیاسی تبدیل شد و با گفتمان‌های رقیب به‌ویژه ایدئولوژی و نوع گفتمان مذهبی به‌جای مانده از دوران عثمانی رویکردی کاملاً تقابلی در پیش گرفت و عناصر گفتمانی ملی‌گرایی در تعیین اولویت‌های سیاست داخلی و خارجی ترکیه به مانند سندی بالادستی قلمداد گردید.

گفتمان ملی‌گرایی از اواخر دهه ۱۹۸۰ میلادی و به‌خصوص در دهه ۱۹۹۰ و با ظهور دوباره اندیشه‌های اسلام‌گرایی و تقویت خرده گفتمان قوم‌گرایی کردی با چالشی جدی مواجه و حتی بستر اجتماعی شرایط گفتمانی در ترکیه را هم دگرگون ساخت. از طرفی بروز تحولات جهانی و منطقه‌ای ناشی از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و پس از آن جنگ آمریکا علیه عراق، سنت سیاست خارجی ترکیه را هم دستخوش تحول کرد که این پدیده تخاصم با خرده گفتمانی کردگرایی در داخل و در منطقه پیرامونی را شدت بخشید که همچنان بر رفتار سیاست‌گذاران آنکارا تأثیرگذار است. اما پیروزی حزب عدالت و توسعه در انتخابات پارلمانی ۲۰۰۲ بزرگترین چالش برای ملی‌گرایی کمالیستی از آغاز نظام جمهوری در ترکیه بود. این رویداد مهم به تدریج دگرگونی مفاهیم درون گفتمانی در ملی‌گرایی را در پی داشت. پیشینه قدرتمند دین و مذهب در ترکیه و تلفیق آن با اندیشه‌های نوین سیاسی اسلام‌گرایی به سرعت نظام معنایی دیگری را جایگزین گفتمان ملی‌گرایی کرد. گفتمانی که بر پایه بازسازی اندیشه‌های دینی در حکومتداری و تمرکز بر منافع و امنیت ملی ترکیه خود را تحت عنوان «گفتمان اسلام‌گرایی عدالت‌محور و توسعه‌گرا» معرفی کرد و در مسیر تبدیل شدن به گفتمان هژمونیک گام برداشت. این گفتمان تحول‌خواه در فاصله سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۷ عناصر و مفاهیم متنوعی را برای پایداری خود به کار گرفت و حتی نمادهای فکری و سیاسی دوران امپراتوری عثمانی در داخل و محیط بیرونی را بازآفرینی کرد و در دال مرکزی قرار داد. اما از

آنجا که هیچ گفتمانی دائمی نیست و عوامل بیرونی هم در سیر تحول آن تأثیرگذار است، رفته رفته مفاهیمی همچون امنیت، منافع و هویت ملی، بر عناصر گفتمانی عدالت و توسعه تأثیر گذاشت و خود در مسیر پذیرش ابعاد ملی گرایان قرار گرفت. اگر تحولات یک دهه اخیر ترکیه را کنکاش کنیم متوجه می شویم که انتخابات ۲۰۱۸ و ائتلاف حزب عدالت و توسعه با حزب ملی گرای «حرکت ملی» به رهبری دولت باغچلی، همان نقطه تلاقی پذیرش شکل جدیدی از گفتمان ملی گرای بود که با اندیشه های اسلامی رجب طیب اردوغان ادغام شد و گفتمان محافظه کار اسلام گرا- ملی گرا را پدید آورد. این روند، آغازی بر تنوع گفتمانی در ترکیه شد و در انتخابات ۲۰۲۳ نمای قدرتمندتری از خود به نمایش گذاشت. در حالی که جبهه متنوع و قوی مخالفان عدالت و توسعه و متحدانش گفتمان تکثرگرایی در سیاست و حکومت را اتخاذ کرده بودند، آنچه موجب پیروزی اردوغان در رقابتی نفس گیر شد، پررنگ کردن عناصر گفتمان ملی گرای در روند تبلیغات انتخاباتی بود. مقاله پیش رو با این مفروض که تحولی گفتمانی در روند انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه روی داد، بر آن است که به این پرسش اصلی پاسخ دهد که گفتمان ملی گرای چگونه و با بهره گیری از چه عناصری به مفهومی تأثیرگذار در رقابت های انتخاباتی ۲۰۲۳ ترکیه تبدیل شد؟

روش پژوهش، تحلیل گفتمان و بر اساس الگوی لاکلا و موفه است. جمع آوری اطلاعات با استفاده از منابع کتابخانه ای و همچنین آمار و نمودارهای مربوط به انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه است.

پیشینه پژوهش

ترکیه به دلیل برخورداری از پیشینه تاریخی و دینی قدرتمند (امپراتوری عثمانی) و موقعیت ژئوپلیتیک ممتاز بستر چالش اندیشه ها و جریان های سیاسی و اجتماعی بوده است. در میان همه جریان های رقیب دو جبهه اسلام گرای و ملی گرای نقش محوری در تقابل و گفتگو و ناسازگاری و هم سازی داشته اند. درباره شاخص های این دو گفتمان و عناصر تشکیل دهنده آن پژوهش های زیادی از جمله در ایران انجام شده است. ویژگی و نکات محوری پژوهش و مقالاتی که در این باره مورد مطالعه قرار گرفته اند در جدول زیر ذکر شده است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

ردیف	عنوان	نویسندگان / سال	نکات محوری
۱	تقویت ناسیونالیسم در ترکیه و نسبت آرای احزاب ناسیونالیست در انتخابات ۲۰۲۳	کارتال یلدیز / ۲۰۲۳	ایده ناسیونالیسم ترک در ترکیه هنوز از نظر اجتماعی، سیاسی و ایدئولوژیک بسیار قوی است.
۲	دیدگاه سیاستمداران ملی‌گرای ترکیه در مورد پناهندگان سوری	سعید / ۲۰۲۳	با روش تحلیل اسنادی دیدگاه سیاستمداران ملی‌گرا و شناخته شده ترکیه را درباره مشکل پناهندگان سوری‌های بررسی کرده است.
۳	مکان و اهمیت گفتگوی بزرگ در تاریخ جمهوری	کلیچ / ۲۰۱۹	اصالت دادن به تاریخ در بررسی وضعیت ملت ترک و تحلیل گفتمان ملی‌گرایی در ترکیه بر پایه سند نطق «نوتوک» ^۱
۴	گفتمان سازنده ناسیونالیسم ترک: نوتوک، آتاتورک و ساخت بدیع مفهوم مردم ترک	مورین و لی / ۲۰۱۰	به بررسی ریشه‌های رشد ملی‌گرایی و سخنان بنیانگذار ترکیه، مصطفی کمال آتاتورک در سال ۱۹۲۷ موسوم به سخنرانی بزرگ می‌پردازد.
۵	هویت خاورمیانه‌ای ترکیه: تأکید منطقه‌ای	دهشیار / ۱۳۹۲	به نقش دو سرمایه مهم یعنی جغرافیایی و ماهیت ارزشی (اسلام) در تعریف منافع و هویت ملی ترکیه می‌پردازد.
۶	سیاست در اسلام لیبرالی، بررسی و نقد اندیشه‌های سیاسی در گفتمان اسلام میانه‌رو ترکیه	شیرودی و نوروزی / ۱۳۹۲	بررسی رویکردهای سیاسی اسلام میانه‌رو و ویژگی‌های گفتمانی آن در ترکیه
۷	تجربه جدید در ترکیه؛ تقابل گفتمان‌ها	واعظی / ۱۳۸۷	بررسی راهبرد حزب عدالت و توسعه در به چالش کشاندن گفتمان کمالیستی از طریق روش‌های دموکراتیک و مسالمت‌جویانه و معرفی گفتمان تازه

نوآوری پژوهش حاضر در توجه به شکل‌گیری دوره‌ای از «نوع گفتمانی» در این کشور به همراه ارایه راهبردها و راهکارهای رسانه‌ای است. این پژوهش با مطالعه مؤلفه‌های دو گفتمان

اصلی اسلام‌گرا و ملی‌گرا به تحلیل رفتار و اقدام ائتلاف‌ها و گروه‌های سیاسی ترکیه در جریان انتخابات ۲۰۲۳ می‌پردازد و عنوان می‌کند که در آن میان طیف فکری اصلی گفتمانی، هم‌سازی به‌وجود آمده است. به این معنا که نشانه‌های اجتماعی ترکیه کنونی بر پذیرش تنوع گفتمانی و آشتی نسبی میان لایه‌هایی از ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی دلالت دارد.

۱- ادبیات نظری پژوهش

ادبیات نظری این پژوهش مبتنی بر تحلیل گفتمان و با رویکرد لاکلا و موف است. در ادامه مفاهیم کلیدی این رویکرد بیان می‌شود.

۱-۱. گفتمان

«گفتمان»^۱ مفهومی است که از بستر زبان برخاسته و فراتر از گفت و شنود به بینش می‌رسد و بر ذهنیت‌ها تأثیر می‌گذارد تا فهم پدیده‌ها را آسان سازد. «تحلیل گفتمان»^۲ هم به معنای بررسی نشانه و یا گفتار و نوشتارهای پیرامون یک پدیده است. گفتمان محدود به قلمرو «ایده‌ها» و «مفاهیم» جدا از بقیه جهان نیست، بلکه «افق معنایی»^۳ است که هر شی یا فعالیتی را قابل فهم می‌سازد. بنابراین، گفتمان، بُعد هستی‌شناختی زندگی اجتماعی را تشکیل می‌دهد تا اینکه بخواهد یک ابژه (شی) یا حوزه درون آن را نشان دهد. به این معنا که «هستی» اشیا تنها در پارامترهای یک محیط گفتمانی به‌دست می‌آید. همانطور که لاکلا و موف بارها اشاره کرده‌اند که هیچ قلمرو برون گفتمانی «در جهان وجود ندارد» (Martin, 2002: 2).

در چند دهه گذشته گفتمان به مکتبی شناختی در میان اندیشمندان علوم انسانی و سیاسی تبدیل و در تحلیل رخدادهای و یا تفسیر متون کارسازی می‌شود. ارنستو لاکلاو^۴ و شنتال موف^۵ از نظریه‌پردازان سرشناس «تحلیل گفتمان» هستند که مکتبی جدید در پردازش و بساخت گفتمانی به‌ویژه از جنبه‌های اجتماعی پایه‌گذاری کرده‌اند.

-
1. Discourse
 2. Discourse analysis
 3. Horizons of meaning
 4. Ernesto Laclau
 5. Chantal Mouffe

۱-۲. مفصل‌بندی^۱

مفصل‌بندی را می‌توان ساختار و چارچوب هویتی گفتمان نامید. مفصل‌بندی عناصر یک گفتمان را به یکدیگر پیوند می‌دهد. لاکلاو و موف، گفتمان را تثبیت معنا در درون یک قلمرو مشخص تعریف کردند که در آن «مفصل‌بندی» رابطه میان مؤلفه‌ها را تثبیت می‌کند. به‌نحوی که هویت‌شان در نتیجه عمل مفصل‌بندی دستخوش تغییر شود. آن کلیت ساختاریافته ناشی از عمل مفصل‌بندی را گفتمان می‌خوانند. تفاوت‌ها تا زمانی که در قالب یک گفتمان مفصل‌بندی شده باشند «بعد» نامیده می‌شود. در مقابل هر تفاوتی که به شکل گفتمانی مفصل‌بندی نشده باشد، «عنصر» نام می‌گیرد (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۵۶).

۱-۳. گره‌گاه و دال اصلی

«گره‌گاه‌ها و بست» در نظام گفتمانی مهم هستند. گره‌گاه‌ها نشانه اصلی و متمایزی است که سایر نشانه‌ها حول آن منظم می‌شوند و معنای خود را از رابطه‌شان با گره‌گاه اخذ می‌کنند. گره‌گاه‌ها، دال‌های اصلی و کلیدی در سازماندهی گفتمان هستند. به‌عنوان مثال «دموکراسی» در گفتمان سیاسی و «مردم» در گفتمان ملی، گره‌گاه هستند. به‌عبارت دیگر، گفتمان کلیتی است که در آن هر نشانه‌ای در قالب یک بعد و به‌واسطه رابطه با سایر نشانه‌ها (مانند یک تور ماهیگیری) تثبیت شده است. این عمل از طریق طرد سایر معناهایی که می‌توانست نشانه داشته باشد، انجام می‌گیرد. همچنین حالت‌های ممکن را که گفتمان طرد می‌کند در نقطه‌ای انباشت می‌شود که «میدان گفتمان^۲» می‌نامند. در واقع میدان گفتمان مخزنی برای نگهداری «مازاد معنا»ی تولید شده به‌وسیله عمل مفصل‌بندی است (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۵۷).

گفتمان‌ها به‌دنبال نظم‌بخشی و معنادهی یا جذب مدلول‌های شناور هستند. زمانی که گفتمان دستخوش تغییر می‌شود، عناصر معنای گفتمان جدید در پی هویت‌دهی به سوژه‌هایی هستند که با دال‌های خالی همذات‌پنداری می‌کنند و در صدد مفصل‌بندی جدید هستند. زیرا نظام معنایی ذات هر گفتمان در پی گسترش عناصر خود و غلبه بر گفتمان رقیب است. از دل این کشمکش مفهوم قدرت خودنمایی می‌کند که لاکلاو و موف همانند میشل فوکو آن را وارد نظریه گفتمان خود کرده‌اند. میشل فوکو فیلسوف و نظریه‌پرداز اجتماعی فرانسوی دو مفهوم

1. Articulation
2. Field of Discursivity

دانش و قدرت را در شناخت پدیده‌های اجتماعی مهم می‌داند. در نگاه نظریه‌پردازانی چون وی گفتمان یک بعد ایدئولوژیک و معنایی دارد و سه عنصر ارتباطات، تعامل و زبان را در هم می‌آمیزد تا دانش بیافریند و قدرت معنایی خود را از این طریق به‌ظهور برساند. فوکو برای فهم گفتمان، چارچوب معرفتی مبتنی بر ایدئولوژی، تاریخ و فرهنگ را برگزید (Sait, 2023: 4).

«دال‌های خالی»^۱ اصطلاحی است که محتوای خاص آن کنار گذاشته شده و اصولی را با کارکرد نمادین و متمایز شکل می‌دهند. آنها با نمادسازی به‌گونه‌ای عمل می‌کنند که لاکلاو آن را «دال تهی»^۲ می‌نامد، که در آن هنوز نظم ثابت ایجاد نشده و فاقد نظام معنایی است. عنصر «فقدان» در نظر لاکلاو و موف آن هنگامی است که سوژه فاقد هرگونه محتوا یا هویت معینی باشد. از آنجا که گفتمان‌ها تنها شامل باورها نمی‌شوند و طیفی از عناصر عملی و مفهومی را در بر می‌گیرند، لذا دگرگونی در گفتمان‌ها هم مجموعه کاملاً متفاوتی از انتظارات، فرضیه‌ها و عملکردها را شامل می‌شود (Martin, 2002: 7-8). دال شناور مدلولی شناور دارد و گروه‌های مختلف سیاسی برای انتساب مدلول مورد نظر آن رقابت می‌کنند (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۵۷).

۴-۱. هویت و زنجیره‌های هم‌ارزی

هویت در دسته‌بندی اجتماعی و زنجیره هم‌ارزی^۳ نقش محوری دارد. نقطه شروع نظریه لاکلاو و موفه این گزاره است که همه پدیده‌ها و اشیاء اجتماعی معناهای خود را از طریق گفتمان به‌دست می‌آورند. یعنی «ساختاری که در آن معنا به‌طور مداوم در حال مذاکره و ساخته شدن است». نقش عناصر گفتمانی در شکل‌دهی به هویت فردی و جمعی مهم تلقی می‌گردد. به‌عبارت دیگر هویت به‌عنوان «وحدت هر شی یا موضوع تعریف می‌شود» (Carpentier, 2010: 252).

هویت جزئی از دال مرکزی است که ویژگی‌های زیر را دارد:

- هویت عبارت است از همذات‌پنداری یا موقعیت سوژه در یک ساختار؛
- هویت به شکل گفتمانی به‌وسیله زنجیره‌های هم‌ارزی^۴ برساخته می‌شود؛

1. Empty signifiers
2. Absent fullness
3. Chain of Equivalence
4. Chain of Equivalence

اصل هم‌ارزی یکی از مفاهیم بنیادی در نظریه نسبیت عام یا اصطلاحاً یک رابطه دوتایی است.

- هویت همانند گفتمان‌ها قابل تغییر است و سوژه بسته به گفتمان‌هایی که بخشی از آنهاست، هویت‌های متعددی دارد (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۸۳).

در عمل مفصل‌بندی دال‌های اصلی با یکدیگر در زنجیره هم‌ارزی ترکیب می‌شوند. این دال‌ها به‌خودی‌خود بی‌معنا هستند تا اینکه از طریق زنجیره هم‌ارزی با سایر نشانه‌هایی که آنها را از معنا پر می‌کنند، ترکیب می‌شوند. به عبارتی در هم‌ارزی، عناصر در معنایی که گفتمان ایجاد می‌کند منحل می‌شوند. هر چند گفتمان‌ها از طریق زنجیره هم‌ارزی، تفاوت‌ها را می‌پوشانند و نظم و انسجام جدید می‌بخشد اما، هیچ‌گاه به حذف کامل تفاوت‌ها نمی‌انجامد. زیرا، منطق تفاوت به خصلت متکثر جامعه اشاره دارد و می‌کوشد با وجود تفاوت‌ها، زنجیره هم‌ارزی موجود را به هم بریزد (رازانی و محمدزاده، ۱۴۰۰: ۹۶).

زنجیره هم‌ارزی بر این قاعده تأکید دارد که اگر عناصر یک گفتمان در دوره‌ای کنار گذاشته شود، تهدید بالقوه‌ای برای گفتمان جدید تلقی می‌گردد و عناصر حذف شده در وضعیت دیگری امکان بازنمایی خواهند داشت. هیچ چیزی به خودی خود دارای هویت نیست بلکه هویتش را از گفتمانی که در آن است و یا در نسبتی که با دیگر گفتمان‌ها قرار دارد، کسب می‌کند. در واقع، هر گفتمان هویت و نظام معنایی خود را بر اساس نظام معنایی گفتمان رقیب تنظیم و ارائه می‌کند. نظام معنایی هر گفتمان متشکل از مجموعه‌ای از دال‌هایی است که گفتمان دیگر از آن غافل بوده و بدان توجه نشان نداده است و گفتمان تازه‌نفس به منظور کشف کاستی‌های گفتمان حاکم و نقاط قوت خود سعی در طرح و پرورش آنها دارد (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۶۱).

۵-۱. تخصیص و حاشیه‌رانی

ویژگی اصلی هر گفتمانی ستیز و رویارویی با گفتمان رقیب است. لاکلاو و موف می‌گویند که ستیز و تقابل میان گفتمانی به تخصیص اجتماعی می‌انجامد. تخصیص اجتماعی زمانی رخ می‌دهد که هویت‌های مختلف متقابلاً یکدیگر را طرد کنند. تخصیص جایی رخ می‌دهد که گفتمان‌ها با یکدیگر تصادم می‌کنند و مداخلات هژمونیک به‌وجود می‌آید. در نتیجه، گفتمانی در میدان گفتمان حاکم است که از طریق مفصل‌بندی مجدد، عناصر میدان گفتمان‌های دیگر را تضعیف یا حتی نابود می‌کند. لاکلاو با استفاده از نظریه ژاک دریدا^۱ دو مفهوم واسازی و هژمونی را دو روی

یک عمل واحد معرفی می‌کند. واسازی تصمیم‌ناپذیری را آشکار و مداخله هژمونیک، یک مفصل‌بندی خاص را به امری طبیعی بدل می‌کند (یورگنسن و فیلیس، ۱۳۸۹: ۹۱-۹۰).

در این وضعیت دو اتفاق در درون و برون گفتمان روی می‌دهد. یکی قدرتمندسازی عناصر گفتمانی و سامان دادن به دال‌های شناور و حتی هویت‌بخشی به دال‌های خالی تا بتواند به انسجام عناصر و نظام معنایی خود برسد و دوم غیریت‌سازی یا به حاشیه راندن نظام معنایی گفتمان رقیب است. زیرا، به حاشیه‌رانی و یا غیریت‌سازی بخش جدایی‌ناپذیر از جوهره هر گفتمانی است.

گفتمان ملی‌گرایی در ترکیه

ناسیونالیسم دیرتر از سایر کشورهای اروپایی بر ترک‌های عثمانی تأثیر گذاشت زیرا شرایط سیاسی و حکومتی ترک‌ها و نگرش مذهبی آنها با تفکر ناسیونالیستی سازگاری نداشت. در اواخر قرن ۱۹ آثار و اشعار روشنفکران ترک این احساسات را شعله‌ور ساخت. نامیک کمال^۱ روشنفکر اصلی این جریان بود که آثار او روشنفکری در امپراتوری عثمانی را تحت تأثیر قرار داد. او اولین کسی بود که «وطن» را به‌عنوان سرزمین پدری و واژه «مردم» را به‌عنوان «ملت» به کار برد (GÜRBÜZ, 2003: 506).

ظهور و تقویت اندیشه ملی‌گرایی در دوران آتاتورک، امتداد چندین دهه جستجوی هویت در امپراتوری عثمانی تلقی شد. با این تفاوت که عناصر سازنده ملی‌گرایی جدید دارای نشانه‌ها و ارزش‌های مشترک و شخصیت جمعی جدیدی با نام «ملت ترک» بود و «ترک‌گرایی»، همان دال مرکزی جریان نوگرایی قومی در ترکیه شد. گفتمان ملی‌گرایی در ترکیه، چون دیگی جوشان تحت تأثیر سه مفهوم مذهب، قومیت و ناسیونالیسم قرار داشت. نظام جمهوری در ترکیه نیازمند تثبیت حلقه گفتمانی متفاوت با عناصر هویتی دوران عثمانی بود. دو مفهوم «غرب‌گرایی» و «سکولاریسم» به‌همراه «ناسیونالیسم»، زنجیره هم‌ارزی را تشکیل دادند که با سایر نشانه‌های معنایی در شکل‌دهی به «گفتمان ملی‌گرایی ترک» تأثیرگذار بود. پذیرش هویت جدید غرب‌گرایی در ترکیه تنها از طریق فشار حاکمیتی از بالا به پائین ممکن نبود و در لایه‌های مختلف اجتماعی سازوکارهایی طراحی و پیگیری شد که از مدارس و نهادهای مدنی تا بهره‌گیری از ابتکار و نفوذ اندیشمندان و ادیبان و دیگر ساختارهای فکری و اجرایی را شامل شد.

اندیشه نویسندگان و شاعران دیگری چون ضیا گوکالپ^۱ و یوسف قیچورا^۲ در شکل‌دهی به عناصر و نظام معنایی گفتمان ملی‌گرایی مصطفی کمال پاشا بسیار مؤثر بودند.

ضیاء گوکالپ روشنفکر اصلاح‌طلب اواخر امپراتوری عثمانی و یکی از حامیان اصلی ایده پان‌ترکیسم بود و حتی از وی به‌عنوان فیلسوف انقلاب آتاتورک نام برده‌اند. او در سال ۱۹۲۳ در کتاب «اصول ترک‌گرایی» به چالش‌های میان اروپایی‌ها و جهان اسلام اشاره کرد و برای رفع چنین چالش‌هایی الگوبرداری از پیشرفت اروپایی‌ها در علم، صنعت و امور نظامی را پیشنهاد نمود و تنها راه تحقق خواسته برابری با غرب را در پذیرش کامل تمدن اروپایی دانست (Jung, 1999).

چالش اساسی جایی بود که امکان ادغام هویت‌های قومی و مذهبی در ایده نخواستہ ملی‌گرایی ترک آسان نبود و این نخستین تقابل دال‌های گفتمانی در ترکیه برای تثبیت نظام معنایی این گفتمان بود. عناصر این نظام معنایی در سخنرانی تاریخی آتاترک موسوم به نطق «نوتوک»^۳ در ۱۹۲۷ و پس از جنگ‌های معروف به جنگ استقلال ترکیه و در بحبوحه پیشبرد اصلاحات نوپا، پایه‌گذاری شد. روایت آتاترک از جنگ استقلال، چارچوب کلی نوتوک را شکل داد و وی به شخصیتی اسطوره‌ای - مظهر قهرمانی ترک - تبدیل شد و به خوانشی غایت‌شناسانه از تاریخ پرداخت تا با آن پیشینه، ترک‌ها را به‌عنوان قومی جنگجو و نظامی معرفی کند. نوتوک همان خواست و تلاش برای گفتمان سازی ملی‌گرایانه بود که در آن تبار مردم ترکیه را با تباری اساطیری به اجدادشان قبل از اسلام در آسیای مرکزی دوران باستان پیوند داد. البته آتاترک با «تورانی‌گرایی» مخالف بود و حتی تورانیسم را مغالطه‌آمیز خواند زیرا، متحد کردن ترک‌ها تحت نام مشترک و ایجاد یک دولت واحد و برداشتن مرزها را ایده‌ای گمراه‌کننده و هدفی غیرقابل تحقق دانست. درحالی‌که این ایدئولوژی همان زمان و در آثار شاعران و نویسندگان ترک‌گرا مانند ضیاء گوکالپ تبلیغ می‌شد: «وطن ترک‌ها نه ترکیه و نه ترکستان بلکه آن وطن، سرزمین پهناور و جاودانی است به نام توران!» (Morin and Ronald Lee, 2010: 14).

گفتمان ملی‌گرایی ترک در همان آغاز به مفصل‌بندی قابل پذیرشی نیاز داشت که همسو با «غیریت‌سازی» عناصر گفتمانی دوران امپراتوری عثمانی پیش برود. در این چارچوب با اعلان

1. Ziya Gökalp
2. Yusuf Akçura

۳. سخنان بنیانگذار ترکیه، مصطفی کمال آتاتورک در سال ۱۹۲۷ موسوم به نطق بزرگ یا نوتوک که به منزله یک گفتمان است. نوتوک نقطه عطفی در ناسیونالیسم ترک بود که با معرفی مفاهیم قدرتمند جدید در گفتمان عمومی مانند جمهوری، دموکراسی، حاکمیت ملت و سکولاریسم رقم زد.

سیستم جمهوری در سال ۱۹۲۳م، منصب خلافت در ۱۹۲۴ و مذهب رسمی در قانون اساسی لغو شد. وزارت امور دینی و مؤسسات و محاکم مذهبی منحل و استفاده از حجاب و روسری برای زنان و پوشش مذهبی برای مردان ممنوع اعلام و در راستای بسترسازی فرهنگ غربی، الفبای لاتین جایگزین الفبای عثمانی شد (Nachmani, 2003: 87).

با توجه به آنکه هر گفتمان هویت خود را بر اساس نظام معنایی گفتمان رقیب تنظیم و ارائه می‌کند، لذا تا زمان تثبیت دال‌های جدید، تصادم میان گفتمان‌ها و تخصم بین هویت‌های متفاوت اجتناب‌ناپذیر است. در اندیشه گفتمانی مصطفی کمال تلاش برای غلبه بر بینش‌های مذهبی دوران عثمانی به تقابل جدی با خرده فرهنگ‌هایی انجامید که خود پیش از آن، گفتمان هژمون بودند. ضمن آنکه نقش شرایط و بافت محیط فرهنگی و پیشینه تاریخی ترکیه هم تأثیرگذار بود. بر اساس سنت دیرینه در غرب آسیا مهمترین ویژگی سامانه دولت عدم هم‌نوایی و همخوانی نسبی با هویت است. برخلاف نگاه‌های تاریخی و دیالکتیکی، تفسیر کمالیستی از تاریخ ترکیه به شدت غربگرا است. فلسفه آتاترکی برخلاف امپراطوری چندفرهنگی عثمانی، هدف را تبدیل ترکیه به جامعه‌ای غرب‌محور و هم‌شکل و ایجاد یک ملت-دولت مبتنی بر حاکمیت یک قوم واحد قرار داد (دهشیار، ۱۳۹۱: ۱۶۳).

بنابراین، رابطه میان مؤلفه‌هایی که در برساخت گفتمان ملی‌گرایی نقش داشتند برای پذیرش عموم تعیین کننده بودند. اما همه عناصر گفتمانی ملی‌گرایی ترک که با روش زورمدارانه تبیین و اجرا شد، مورد پذیرش لایه‌های اجتماعی ترکیه جدید قرار نگرفت. چنانچه برخی پژوهشگران در تحلیل ابعاد سیاست لائسیسته کردن ترکیه و نتایج حاصل از آن، به دو مفهوم «غیرت مذهبی» و «بنیادگرایی سکولار» اشاره کرده‌اند. لذا، اصلاحات یا مجموعه اقداماتی که برای تثبیت نظام معنایی گفتمان جدید انجام گرفت نوعی هجوم به شیوه‌های فرهنگی موجود ترکیه بود و روند بیگانگی مردم از برخی از اعمال فرهنگی را در پی داشت. بدان معنا که قطع ارتباط جامعه ترکیه با گذشته خود، تنها به ممنوعیت و حذف برخی مناسک و ارزش‌های مذهبی محدود نشد بلکه ترکیه در پی ناسیونالیسم منحصر به فرد ترکی متفاوت از فرهنگ و تمدن‌های مجاور خود حرکت کرد. یک روایت ملی که تبار و نژاد ترک‌ها و تعلق آنها به دوران پیش از اسلام را ثابت می‌کرد. در این ناسیونالیسم شکوهمند حتی از نمادهایی همچون گرگ خاکستری «بوزکورت»^۱ استفاده شد (Nachmani, 2003: 87).

1. Grey Wolf, the Bozkurt

عناصرگفتمانی ملی‌گرایی در ترکیه در نتیجه کشمکش و تقابل میان‌گفتمانی با رقیب، خودنمایی کرد و زنجیره‌های هم‌ارزی و دال‌های شناوری چون غرب‌گرایی و لائیسزم به کمک دال مرکزی یعنی ترک‌گرایی آمدند تا در بستری اقتدارگرایانه چنین گفتمانی را به سمت هژمونی سوق دهد. ماهیت گفتمان جدید تنها غیریت‌سازی و نفی مضامین و ارزش‌های اسلامی نبود بلکه در مقابل، سیاست جایگزینی فرهنگ غربی در دستور کار قرار گرفت. یعنی هدف، جایگزینی مدرنیته غرب در ساختار سیاسی و اجتماعی ترکیه بود. یکی از عناصر معنایی این نگرش، مدرن‌سازی ترکیه به تقلید از اروپا، به‌عنوان حلقه‌ای از زنجیره گفتمان ملی‌گرایی مورد توجه بود. هرچند، گفتمان ملی‌گرایی در ترکیه توانست به تثبیت گفتمانی حداقل ۷۰ ساله برسد اما نادیده گرفتن هویت دینی و مذهبی مردم ترکیه، منجر به حذف عناصر گفتمان اسلام‌گرایی در این کشور نشد و در شرایط زمانی مناسب سبب احیا و بازگشت این گفتمان گردید.

گفتمان اسلام‌گرایی در ترکیه

نقطه عطف اسلام‌گرایی در ترکیه را می‌توان در روند تحولات دهه ۱۹۸۰ در این کشور و در سطح منطقه جستجو کرد. زمانی که کودتای مشهور نظامیان رخ داده بود و ترکیه در هجوم اندیشه‌های چپ رادیکال و مارکسیست از یک سو و ظهور قوم‌گرایی جدید کردی قرار داشت و همزمان نگرانی‌ها از نفوذ اندیشه انقلاب اسلامی ایران در ترکیه بالا گرفته بود. در این شرایط که حاکمیت در کنترل نظامیان بود، آموزش دروس دینی در مدارس آزاد و به برخی جریان‌های سیاسی اسلامی اجازه فعالیت داده شد. شعار این بود: «سبز اسلام، قرمز کمونیستی را شکست خواهد داد». یک دهه بعد حزب اسلام‌گرای رفاه در انتخابات محلی سال ۱۹۹۴ به پیروزی رسید و بیست‌وهشت شورا از هفتادوشش شورای شهر ترکیه را به‌دست آورد. در انتخابات عمومی سال ۱۹۹۵ نیز این حزب با کسب ۲۱ درصد آرا، به بزرگترین حزب پارلمان تبدیل شد (Nachmani, 2008: 89).

مبنای «گفتمان ملی‌گرایی» کمالیسم بر نادیده انگاشتن هویت مذهبی در کشوری بود که پیشینه چندین سده زیست فرهنگ دینی و تمدنی اسلامی داشت. اولین بار که گفتمان ملی‌گرایی تندروانه در ترکیه مورد سؤال قرار گرفت در دوره عدنان مندرس (اولین رئیس دولت مدرن ترکیه بین سال‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۶۰) بود. حزب دموکرات در ۱۹۵۵ در واکنش به سیاست‌های ضد‌مذهبی دوران کمالیستی و برای جذب آرای طبقات اجتماعی از شعارهای دینی استفاده کرد (Kahveci, 2001: 7).

در واقع ورود اسلام‌گرایان به صحنه قدرت، اسلام را از حاشیه به متن سیاست در ترکیه بازگرداند و این آغازی بر قوت گرفتن خرده‌گفتمان اسلام‌گرایی بود و به سرعت عناصر معنایی آن شکل گرفت. آنچه در غیریت‌سازی ارزش‌های اسلامی، در چند دهه سیطره گفتمان ملی‌گرایی رخ داده بود، به حذف این عناصر نینجامید. هنگامی که رجب طیب اردوغان، عضو جوان حزب رفاه، شهردار استانبول بود، جریان نمادگرایی برای اسلام سیاسی افزایش یافت که می‌توان به سخنرانی مشهور وی در سال ۱۹۹۷ در شهر سیرت^۱ اشاره کرد. «مساجد، پادگان؛ گنبدها، کلاه‌خود؛ مناره‌ها سرنیزه‌ها و مؤمنان سربازان ما هستند»^۲ (Jung, 1999).

اسلام‌گرایان به این دلیل از طرح‌های کمالیسم انتقاد کردند که اجرای مدرنیزاسیون غربی باعث گسیختگی هستی‌شناسی^۳ و معرفت‌شناسی^۴ در جامعه ترکیه شده و به بحران هویتی در داخل دامن زده است (امام‌جمعه‌زاده و رهبر قاضی، ۱۳۹۲: ۵۰). شاید اولین تخاصم و ستیز میان گفتمان ملی‌گرایی ترک‌محور با هویت‌خواهی اسلام‌گرایی، به‌عنوان خرده فرهنگ رو به قدرت، در اواخر دهه ۱۹۹۰ بود. تنها یازده ماه از حکومت اسلام‌گرایان به نخست‌وزیری اربکان (نخست‌وزیر اسبق ترکیه در سال‌های ۱۹۹۶ تا ۱۹۹۷) گذشته بود که فشار نظامیان و جریان‌های ملی‌گرا در ۲۸ فوریه ۱۹۹۷ منجر به کناره‌گیری وی از قدرت شد. این تحولات نشان داد که هیچ بستری برای تفاهم میان گفتمانی وجود ندارد و مدار اصول لائیسزم و کمالیستی همچنان بر طرد مفاهیم اسلامی از عرصه سیاست ترکیه بود. اما پیروزی حزب عدالت و توسعه در انتخابات ۲۰۰۲ نشان داد که «میدان گفتمانی» اسلام‌گرایان در ترکیه وسیع‌تر از سیاست طرد نشانه‌های اسلام‌گرایی از سوی حاکمیت لائیک به‌عنوان جریان انحصارگر قدرت بود. زیرا، مازاد معنایی مبتنی بر ایدئولوژی و پیشینه تاریخی و فرهنگی اسلام‌خواهی در ترکیه بر پدیده‌های اجتماعی و جایگاه مردمی اسلام‌گرایان تأثیر عمیقی گذاشت و به منشاء قدرت آنان در برسازگی گفتمان جدید تبدیل گردید.

در آغاز، عناصر گفتمانی اسلام‌گرایی در ترکیه از مشی لیبرالی - محافظه‌کار تبعیت می‌کرد. در نگاه اسلام‌گرایان لیبرال، بالاترین اولویت جامعه اسلامی صلح، ثبات و امنیت است. به‌همین دلیل، دولت اردوغان، در دهه اول حکومت عدالت و توسعه کوشید هم رفتار نظامیان لائیک و

1. Siirt

۲. اردوغان به دلیل این سخنان و بر اساس ماده ۳۱۲ قانون مجازات ترکیه، به اتهام «ایجاد تحریک و دشمنی و نفرت‌افکنی بین مردم» به زندان محکوم و از فعالیت سیاسی منع شد.

3. Ontologie

4. Epistemology

هم اسلام‌گرایان اربکانی را در حاشیه قرار دهد. وی به برتری قرائت اسلام میانه‌رو اعتقاد داشت (شیرودی و نوروزی، ۱۳۹۲: ۲۸).

«گفتمان اسلام‌گرایی عدالت‌محور و توسعه‌گرا» که رجب طیب اردوغان مبتکر و هدایت‌کننده این تفکر بود، بر بازگشت به ارزش‌های اسلامی مبتنی بر فرهنگ و هویت ملت ترک تأکید داشت. ارزش‌های اسلامی و بازساخت آن، دال مرکزی این گفتمان تلقی می‌گردد. اردوغان در دوره دوم حکومت یعنی پس از انتخابات ۲۰۰۷، همچنان تحت فشار محافظی در داخل بود و کوشید مرز بین دینداری و حکومت را مشخص کند. یکی از اهداف تئورسین‌های عدالت و توسعه، گذار از لائسیسم به سکولاریسم بدون تقابل با ارتش بود. یعنی گذار ترکیه از «مخالفت با مذهب» به «قبول مذهب» و پذیرش برخی نمادهای مذهبی، مورد نظر بود (واعظی، ۱۳۸۷: ۷۳).

مهمترین عنصر به حاشیه‌رانی و یا غیریت‌سازی در گفتمان اسلام‌گرایی، در مقایسه با گفتمان ملی‌گرایی، مقابله با لائسیسم به منظور ایجاد نظام معنایی خود بود. برای اسلام‌گرایان تکنوکرات عدالت و توسعه، بر خلاف اسلاف خود، جداسازی و ایجاد مرزی میان سکولاریسم با لائسیسم اهمیت داشت. اردوغان بارها به نظام لائسیسته حمله کرد: «من می‌گویم مردم نمی‌توانند لائسیسته باشند. قانون اساسی ما می‌گوید که شهروندان جمهوری ترکیه سکولار هستند و دولت ترکیه سکولار است. آیا سکولاریسم یک دین است؟ یا نه؟ اگر نه، پس نمی‌توان سکولاریسم را در مقابل اسلام قرار داد» (Akyol, 2016: 81).

روند تحولات ترکیه در فاصله انتخابات سراسری ۲۰۰۷ و انتخابات ۲۰۱۱ بر فرآیند تثبیت عناصر معنایی و دال‌های سیال «گفتمان اسلام‌گرایی» نقشی تعیین‌کننده داشت. بازآفرینی ارزش‌های اسلامی در ترکیه با گسترش فعالیت مدارس مذهبی امام خطیب و رفع ممنوعیت حجاب اسلامی در اماکن دولتی نمایان‌تر شد. در این که چه عواملی مفصل‌بندی گفتمان اسلام‌گرایی را تکمیل کرد دو دیدگاه مطرح است. اول دیدگاه کسانی که معتقدند حزب عدالت و توسعه به‌گونه‌ای هوشمندانه عناصر معنایی گفتمان مورد نظر را طراحی و اجرایی کرد. در دیدگاه دوم به ضعف در برداشت جریان‌های لائیک در چگونگی مواجهه با گفتمان رقیب اشاره می‌شود. در شرایطی که تقریباً همه عناصر گفتمانی اسلام‌گرایی بازنمایی و زنجیره‌های هم‌ارزی آن، به انسجام کافی رسیده بود، جریان‌های ملی‌گرا و لائیک به‌عنوان نمایندگان گفتمان ملی‌گرایی نتوانستند مانع از به حاشیه‌رانی این گفتمان شوند.

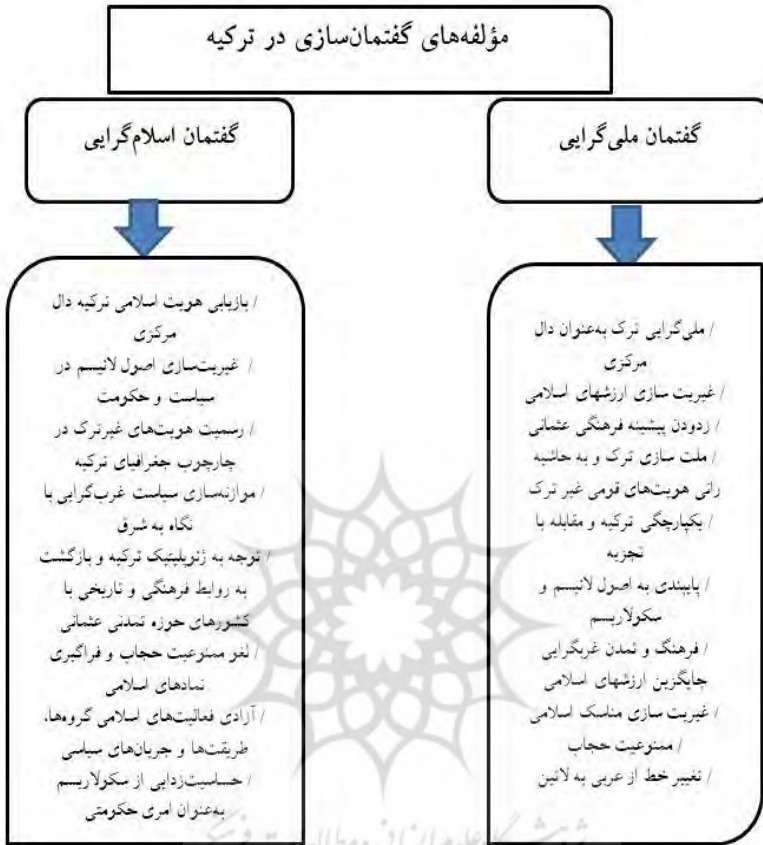
ایشه^۱، نماینده عالی زنان جمهوری خلق، در نقد برنامه‌های این حزب پس از تداوم پیروزی‌های عدالت و توسعه گفت: «حزب جمهوری خلق نتوانست تصویر بزرگتری غیر از سکولاریسم در ترکیه را درک کند و از دیدن سایر ویژگی‌های عدالت و توسعه، فراتر از مذهب، ناتوان بود و به این دلیل در انتخابات قانونگذاری ۲۰۰۷ و همه‌پرسی ۲۰۱۰ ضعیف باقی ماند». سونر^۲، رئیس سابق سازمان جامعه مدنی بنیاد سوسیال دموکراسی هم استدلال کرد که تمرکز بیش از حد جمهوری خلق بر سکولاریسم، به‌ویژه ممنوعیت پوشیدن روسری زنان در مشاغل دولتی و دانشگاه‌ها، سیاست‌های هویتی را به زیان آنها تحریک کرد (Bermek, 2019: 185).

ابتکار مهم عدالت و توسعه، همسوسازی خواست لایه‌های اجتماعی با هدف کم‌رنگ کردن ابزارهای قدرت گفتمان ملی‌گرایی ترک بود. از جمله استقبال لیبرال‌ها، اسلام‌گراها و کردها از پیشبرد برنامه غیرنظامی‌سازی ساختارحکومت، یک گام بلند برای تثبیت گفتمان اسلام‌گرایی قلمداد می‌شد. هر یک از این گروه‌ها برای به حاشیه راندن نظامیان از صحنه سیاسی دلایل خود را داشتند. روشنفکران لیبرال، غیرنظامی‌سازی و دموکراسی را نشانه‌ای از نزدیک شدن ترکیه به اتحادیه اروپا می‌دانستند. اعضای جامعه گولن^۳ هم از کاهش نقش ارتش در سیاست به‌عنوان اقدامی برای نفوذ اعضای خود در کادرهای نظامی و دستگاه دولتی استفاده می‌کردند. گروه‌های کُرد هم از اینکه فشار جبهه هماهنگ لائیسیم و نظامیان مهار شود و نظم جدیدی شکل گیرد، استقبال می‌کردند (Bermek, 2019: 183).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Ayşe
2. Soner

۳. محمد فتح الله گولن دین‌پژوه و مدرس علوم اخلاقی و الهیات اهل ترکیه که در پنسیلوانیای آمریکا زندگی می‌کند. فتح‌الله گولن آموزه‌های میانه‌رویی از اسلام موسوم به «اسلام آناتولیایی» ترویج می‌کند و همچنین رهبر جنبشی به‌نام «جنبش خدمت» است و هدایت صدها مرکز آموزشی شامل مدارس، دانشگاه‌ها، مؤسسه‌های حرفه‌ای و کاری و حتی شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی در داخل ترکیه و در سطح جهان به عهده دارد. فعالیت‌های این جنبش در ترکیه از ۲۰۱۲ در پی بروز اختلاف گولن و حزب عدالت و توسعه با محدودیت و ممنوعیت مواجه گردید و رجب طیب اردوغان این جنبش را تروریستی می‌خواند.

شکل ۱- مؤلفه‌های گفتمان‌سازی در ترکیه

توافق محافظه‌کاران اسلامی و ملی‌گرایان افراطی

نظام معنایی هر گفتمانی متشکل از مجموعه‌ای از دال‌هایی است که گفتمان رقیب از آن غافل بوده و معمولاً نادیده انگاشته است. گفتمان اسلام‌گرایی در ترکیه هنگامی توانست عناصر گفتمانی را تثبیت کند که ارزش‌های اسلامی با پیشینه تاریخی آن در این کشور را بازیابی کرد. عناصری که در گفتمان ملی‌گرایی به حاشیه رانده شده بود. اما گفتمان اسلام‌گرایی هم پس از کودتای نافرجام ژوئیه ۲۰۱۶ با چالشی جدی از سوی گفتمان‌های رقیب مواجه شد. تا آنجا که همه‌پرسی قانون اساسی در ۲۰۱۷، مرزبندی نگرشی میان جریان‌های اسلام‌گرا و ملی‌گرای

افراطی را به هم زد. این مساله به همراه سیاست درگیرانه ترکیه در مناطق همجوار، بر ماهیت رفتار سیاسی اردوغان در داخل تأثیر گذاشت. اردوغان در اقدامی هوشمندانه و به منظور جلوگیری از قدرت گرفتن مخالفان در انتخابات پارلمانی و ریاست‌جمهوری ۲۴ ژوئن ۲۰۱۸، با حزب رقیب و ملی‌گرای «حرکت ملی» وارد شراکت سیاسی شد و این آغازی بر تحول در مفاهیم گفتمانی در ترکیه شد که می‌توان از آن به‌عنوان قوت گرفتن ملی‌گرایی و تنوع گفتمانی در این کشور نام برد که نشانه‌هایی از آن در انتخابات ۲۰۲۳ پدیدار گردید.

انتخابات پارلمانی و ریاست‌جمهوری ۱۴ می ۲۰۲۳ ترکیه به‌طور همزمان برگزار شد. جریان‌ها و ائتلاف‌های موثر در این انتخابات دو ائتلاف اصلی یعنی «ائتلاف جمهور» به ریاست رجب طیب اردوغان و «ائتلاف ملت» به ریاست کمال قلیچدار اوغلو بودند. ائتلاف «تلاش و آزادی» وابسته به حزب دموکراتیک خلق‌ها (طرفدار کردها) که در آستانه انتخابات به حزب «چپ سبز» تغییر نام داد و ائتلاف «آتا» که یک گروه ملی‌گرای افراطی به ریاست سینان اوغان^۱ دو ائتلاف مطرح دیگر در این انتخابات بودند.

نتایج انتخابات پارلمانی ۲۰۲۳

حزب عدالت و توسعه به‌رغم انتقادهایی که به سیاست‌های اقتصادی اردوغان وجود داشت و حتی عملکرد دولت در جریان زلزله ویرانگر فوریه ۲۰۲۳ زیر سؤال رفته بود، بیش از ۳۵ درصد از کرسی‌ها را به‌دست آورد. برخی از احزاب عضو ائتلاف جمهور مانند «دوباره رفاه» و حزب اسلام‌گرای کُرد «هداپار»^۲ در مناطق سنتی نفوذ خود در فهرست عدالت و توسعه قرار گرفتند و تعداد ۹ کرسی به‌دست آوردند. در فهرست جمهوری‌خواه خلق با آنکه شمار کرسی‌های این حزب در مقایسه با انتخابات ۲۰۱۸ بیش از ۲۰ کرسی افزایش یافت اما بیش از ۳۰ کرسی این حزب به نامزدهای احزاب سعادت، آینده، دموکراسی و پیشرفت و دموکرات، دیگر احزاب عضو ائتلاف شش‌گانه یا ائتلاف ملت، تعلق گرفت.

1. Sinan Ogan

2. Hür Dava Partisi- HÜDA PAR

جدول ۱- مقایسه شمار کرسی احزاب مختلف در پارلمان ترکیه در دو انتخابات ۲۰۲۳ و ۲۰۱۸

Parti	2023	2018	Değişim
AKP	267	295	+28
MHP	50	49	+1
YRP	5	0	+5
CHP	169	146	+23
İYİ PARTİ	44	43	+1
HDP/YSPP	61	67	+6
TİP	4	0	+4

Source: (bbc.com/turkce, 2023)

در انتخابات پارلمانی ۲۰۲۳ جریان‌های ملی‌گرا شامل حزب حرکت ملی (عضو ائتلاف جمهور)، حزب خوب (عضو ائتلاف ملت) و ائتلاف آتا، حدود ۲۵ درصد آرا را به خود اختصاص دادند. موقعیت احزاب ملی‌گرا در این انتخابات قابل تأمل بود. حزب خوب مرال آکشنر^۱ تعداد کرسی‌های دوره پیش را حفظ کرد اما در شهرهایی همچون قونیه، قیصر، دنیزلی و بورسا، انتظارات هواداران را برآورده نکرد. خروج آکشنر از میز شش نفره و سپس بازگشت به آن، در نظر بخشی از رأی‌دهندگان، تأثیر منفی بر سیاست‌های حزب خوب گذاشت. هر چند ائتلاف تند و ملی‌گرای آتا که به سیاست‌های ضد مهاجرتی شهرت داشت، نتوانست حد نصاب هفت درصد آرا را برای ورود به پارلمان به دست آورد. در رأس جریان‌های ملی‌گرایان، حزب حرکت ملی قرار داشت که برخلاف نظرسنجی‌ها با اقبال آرای هواداران ملی‌گرایی مواجه شد. باغچلی با نقد مؤسسات نظرسنجی گفت: آنان پرچم ورشکستگی خود را برافراشتند و نمی‌دانستند که حرکت ملی در ساختار سیاسی و اجتماعی ترکیه، «حزبی کلیدی» است (Politikaakademisi, 2023).

نتایج انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۲۳

رئیس‌جمهوری ترکیه برای یک دوره پنج ساله انتخاب می‌شود. نامزدهای این دوره عبارت بودند از رجب طیب اردوغان، کمال قلیچدار اوغلو، سینان اوغان و محرم اینجه^۲ که نفر چهارم از

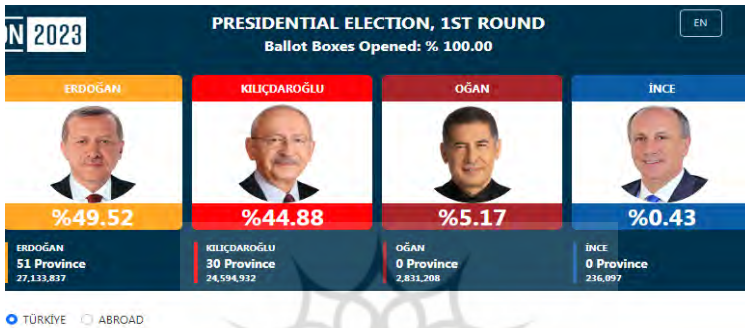
1. Meral Akshener
2. Muharrem İnce

انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه، تحول در گفتمان سیاسی ۲۰۵

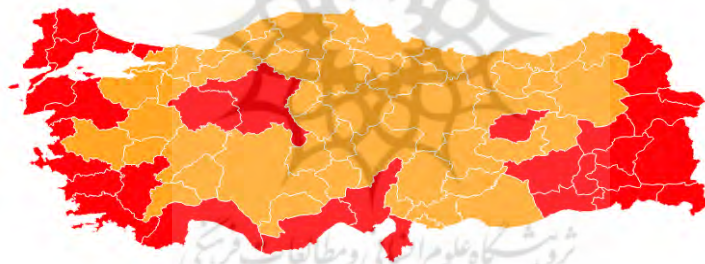

سال هشتم / شماره دوم / شماره پیاپی دهم / پاییز و زمستان ۱۴۰۱

رقابت‌ها کناره‌گیری کرد. در دور اول انتخابات (۱۴ می) نامزدها به حد نصاب کسب نیمی از آرا نرسیدند و در نتیجه اردوغان و قلیچدار اوغلو به دور دوم انتخابات رفتند. مشارکت نزدیک ۸۹ درصدی واجدان رأی در این انتخابات قابل توجه بود. در نقشه و نمودار زیر درصد و ترکیب آرا مشخص است. رنگ زرد، مناطق اکثریت رأی به اردوغان و رنگ قرمز، مناطق رأی به قلیچدار اوغلو را نشان می‌دهد.

TÜRKİYE ABROAD

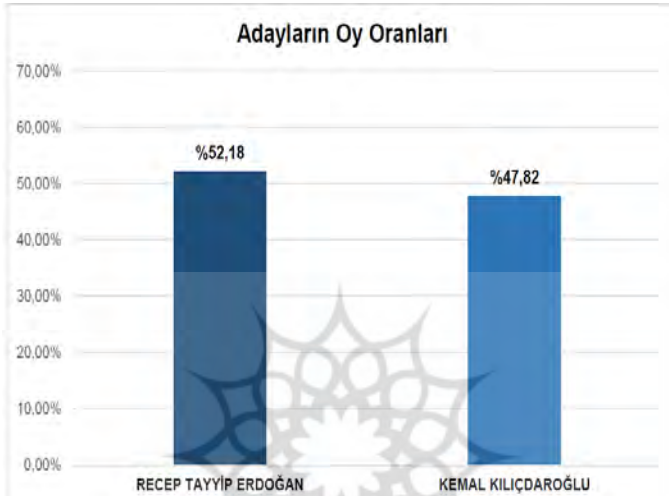

نقشه ۱. نقشه مناطق رأی و نمودار رأی نامزدهای ریاست جمهوری دور اول انتخابات

در این نقشه نمایان است که هر چقدر از مناطق مرکزی ترکیه دور می‌شویم، مطالبات برای تغییر شرایط سیاسی بالا بوده است. در عمده این مناطق به استثنای آنکارا، استانبول و ازمیر، سطح توسعه اقتصادی، به‌ویژه در مناطق کردنشین جنوب شرقی، پائین است. اکثریت رأی دهندگان دو شهر بزرگ آنکارا و استانبول با رأی به قلیچدار اوغلو از روند کثرت‌گرایی سیاسی حمایت کردند. عامل مهمی که مانع از پیروزی اردوغان در دور اول شد، آرای بیش از ۵ درصدی سینان اوغان بود که نشانه‌ای از اقبال بخشی از ملی‌گرایان افراطی به وی محسوب می‌شود. اما در فاصله دو هفته‌ای تا انتخابات دور دوم، اتفاق‌های مهمی در میدان سیاست ترکیه از جمله

شکاف در ائتلاف آتا و حمایت سینان اوغان، نامزد شکست خورده از اردوغان، روی داد. در مقابل، حزب ظفر به رهبری امیت الوزداغ^۱ به ائتلاف ملت پیوست. در این دوره هم سطح مشارکت، بالای ۸۵ درصد بود.

جدول ۲- آرای نامزدها در دور دوم

Source: (T.C. YÜKSEK SEÇİM KURULU, 2023)

رجب طیب اردوغان در این ماراتن سخت با وجود بزرگترین ائتلاف سیاسی مخالفان علیه وی و در بحرانی‌ترین دوران اقتصادی ترکیه پیروز شد. اما غیر از تجربه ۲۰ ساله حکومت‌داری و توان کاریزمایی اردوغان، عامل تعیین‌کننده‌ای که در بسیج هواداران به نفع وی نقش داشت، تقویت احساسات ملی‌گرایی بود.

۲- شعارهای ملی‌گرایی در انتخابات

انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۲۳ متفاوت‌ترین انتخابات ۲۰ سال گذشته ترکیه بود. نمادها و نشانه‌های زیادی از هویت‌خواهی و ملی‌گرایی در کارزار تبلیغات انتخاباتی بروز پیدا کرد. انتخاباتی که در یکصدمین سال تأسیس جمهوری ترکیه برگزار شد، همچنان تحت تأثیر عناصر ملی‌گرایی بود و این بار، معانی دیگری را در بافت سیاسی و اجتماعی ترکیه به نمایش گذاشت.

1. Ümit Özdağ

رجب طیب اردوغان در انتخابات ۲۰۱۵ و انتخابات ۲۰۱۸ برای جلب آراء در کنار گفتمان اسلام‌گرایی، از مفاهیم ملی‌گرایی بهره برده بود، اما در انتخابات ۲۰۲۳ دو مفهوم امنیتی، تهدیدهای پ.ک.ک و مساله تجزیه‌طلبی و همچنین پدیده پناهجویان خارجی، بر تبلیغات پردامنه نامزدها سایه افکند.

۱-۲. امنیت و مقابله با تجزیه‌طلبی

حمایت حزب دموکراتیک خلق‌ها از نامزدی کمال قلیچدار اوغلو در انتخابات ریاست‌جمهوری، فرصت را برای امنیتی‌سازی فضای انتخابات به نفع اردوغان فراهم ساخت. در واقع، اثربخشی فضای امنیتی و برجسته‌سازی گزاره‌های ملی بر نارضایتی‌های عمومی لایه‌های اجتماعی ترکیه که ناشی از بحران اقتصادی و ارزی بود، غلبه کرد و مانع از شکست اردوغان در انتخابات شد. به همین دلیل بود که گروه فکری اردوغان در تبلیغات و سخنرانی‌های انتخاباتی بر عناصر گفتمانی ملی‌گرایی تمرکز کردند. چنانکه سخنان اردوغان در کمپین استانبول، کاملاً از نشانه‌شناسی گفتمانی تبعیت کرد: «اجازه نخواهیم داد که قلیچدار اوغلو با همراهی سازمان‌های تروریستی، کشور ترکیه را تجزیه کند». اتهام‌های اردوغان علیه قلیچدار اوغلو چنان بود که گویی ترکیه به سوی هرج‌ومرج و تجزیه پیش خواهد رفت. سینان اوغان، نامزد دور اول ریاست‌جمهوری که اندکی بیش از ۵ درصد آرا را به‌دست آورده بود، با لحاظ افق آینده فعالیت سیاسی خود بیان داشت: «ما ناسیونالیسم ترک و کمالیسم را یکی از برنامه‌های اصلی کشور قرار داده‌ایم». وی با همین برداشت در دور دوم به جبهه اردوغان پیوست. اما قلیچدار اوغلو اندکی دیر و در دور دوم تبلیغات انتخاباتی گزاره‌های ملی‌گرایی را پررنگ‌تر کرد و در واکنشی تند به اتهام‌های اردوغان گفت: «هرگز با سازمان‌های تروریستی مذاکره نکرده‌ام و نخواهم کرد» (BBC NewsTürkçe, 2023).

۲-۲. بازگشت پناهجویان

یکی از محورهای اصلی برنامه اعلامی رقبای اردوغان تأکید بر اخراج پناهندگان خارجی از ترکیه بود. قلیچدار اوغلو در دور دوم انتخابات خواست نشان دهد که «اول ترکیه» اولویت دارد و این یک نگرش ملی‌گرایی بود. چنانکه گفت: «من صریح می‌گویم، شما از مرزهای کشور محافظت نکردید و به عمد بیش از ۱۰ میلیون پناهنده را وارد ترکیه کرده‌اید و با اعطای تابعیت به بخشی از آنها، جمهوری ترکیه را در یک حراج فروختید تا آرای وارداتی به‌دست آورید. به محض اینکه به قدرت برسیم، همه پناهندگان را به خانه‌هایشان خواهیم فرستاد» (BBC NewsTürkçe, 2023).

به این ترتیب در جریان انتخابات ۲۰۲۳ مساله آوارگان در چرخه خواست ملی‌گرایی قرار گرفت. «دولت باغچلی» متحد اصلی اردوغان که پیشتر از منتقدان سیاست اردوغان در اسکان آوارگان سوری بود، پس از ائتلاف سیاسی با اردوغان، از سیاست ایجاد منطقه امن در مرز سوریه برای پناهجویان حمایت و بازگشت داوطلبانه پناهندگان افغان و سوری از ترکیه پس از ایجاد یک محیط امن در کشورشان را ضرورتی ملی خواند. اما مخالفانی چون مرال آکشنر تأکید داشتند نباید «تابعیت» به سوری‌ها اعطا شود و زمان خداحافظی و بازگشت سوری‌ها به سوریه فرا رسیده است. اومیت اوزداغ هم اعطای امتیاز شهروندی و تابعیت به سوری‌ها را یک "بمب جمعیتی" برای ترکیه خواند که اردوغان می‌خواهد از آن برای رای بهره‌گرفت (Sait, 2023: 14-15).

تحول در گفتمان

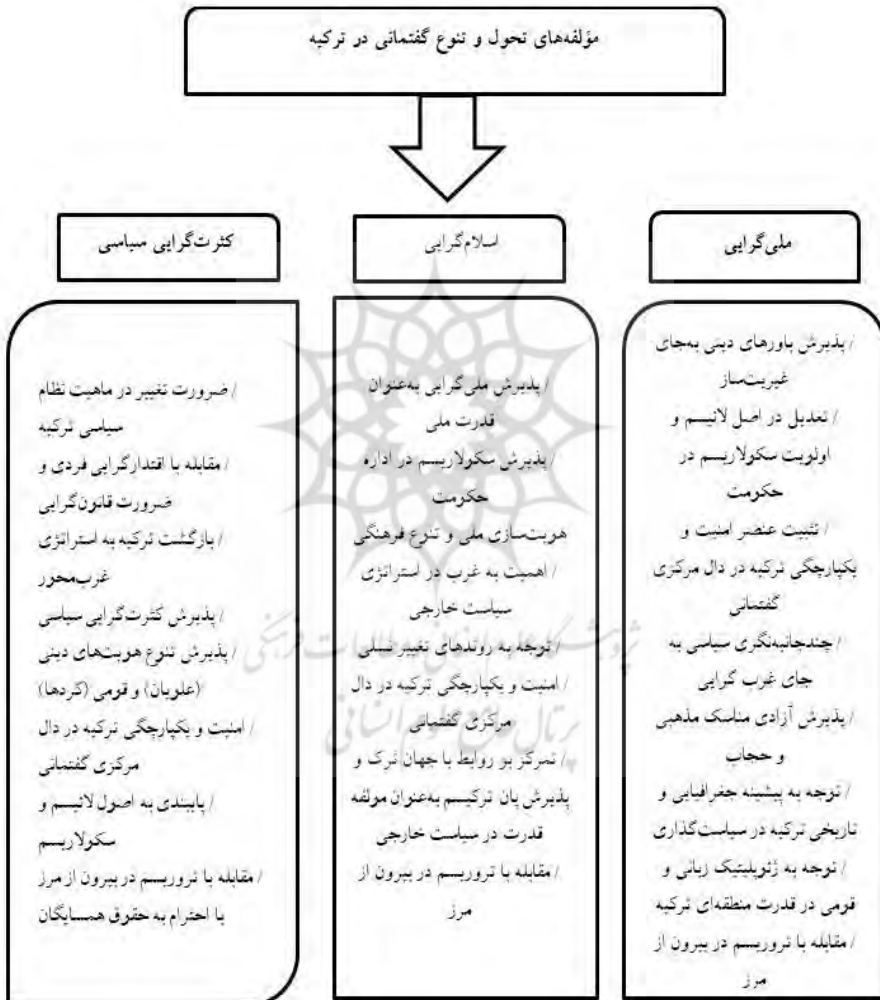
در نظریه لاکلاو و موفه این مفروض وجود دارد که هیچ گفتمانی برای همیشه موقعیت هژمونی خود را حفظ نمی‌کند و ممکن است دچار افول شود و یا اینکه در نظام معنایی گفتمان، تحولی انجام گیرد. آنچه در ترکیه و از سال ۲۰۱۸ به بعد و تا روند منتهی به انتخابات ۲۰۲۳ اتفاق افتاد، برتری یکی از دو گفتمان ملی‌گرایی و یا اسلام‌گرایی نبود بلکه تحول در گفتمان روی داد، به این معنا که عناصری از هر دو گفتمان به سازواری رسیدند و مفصل‌بندی جدیدی شکل گرفت که نشانه تداخل گفتمانی بوده است.

اول، توافق احزاب رقیب (ائتلاف شش‌گانه و حمایت حزب طرفدار کردها و چپ‌ها) در مقابله با جریان حاکم، مدلی نو و کثرت‌گرا با تنوع گفتمانی متفاوت از اسلام‌گرایی پدید آورد. دوم، مفهوم ملی‌گرایی و ناسیونالیسم در نگاه عدالت و توسعه به منبع قدرت ملی، باز تعریف شده است. پس از تهاجم ترکیه به سوریه اجماعی ملی در پذیرش و حمایت از سیاست جنگ علیه تروریسم و تأمین منافع ملی ترکیه شکل گرفت. سوم، در مؤلفه‌های گفتمانی ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی گره‌گاه‌های مشترکی پیدا آمد که هر دو حزب حرکت ملی و حزب عدالت و توسعه را در پیگیری امنیت و قدرت ملی در داخل و منطقه هم‌راستا کرد.

چهارم، مفهوم ترک‌گرایی در دال مرکزی ملی‌گرایی و ارزش‌های اسلامی در دال مرکزی اسلام‌گرایی به نوعی تلفیق رسیده‌اند و با مفصل‌بندی جدید، ارزش‌های مشترک ملی و اسلامی را بر ساخت کرده‌اند.

پنجم، پذیرش سکولاریسم در گفتمان اسلام‌گرایی معنای نفی دین در زندگی مردم را ندارد و عدم دخالت دولت در امور دینی هم به معنای بی‌اعتنایی به ارزش‌های دینی تلقی نمی‌شود. ششم، تجدید نظر در اصل غرب‌گرایی در گفتمان ملی‌گرایی به معنای نادیده انگاشتن هویت ملی و فرهنگی برای پیشرفت ملت ترک نیست بلکه مفهومی سیاسی تلقی می‌شود که الزاماً بار ارزشی ندارد.

شکل ۲- مؤلفه‌های تحول و تنوع گفتمانی در ترکیه

نتیجه‌گیری

انتخابات پارلمانی و ریاست‌جمهوری ۲۰۲۳ ترکیه دو جریان اصلی گفتمان‌ساز یعنی اسلام‌گرا و ملی‌گرا را برای پیروزی رجب طیب اردوغان به تعامل کشاند. آنچه به‌عنوان انتخابات قرن نام گرفت، تحولی ساختاری در مشی دینی محافظه‌کار و ملی‌گرایی ترک به‌وجود آورد. عدالت و توسعه با تأکید بر باورها و مضامین دینی در نظم سیاسی، اجتماعی و خانوادگی، عناصر معنایی در گفتمان ملی‌گرایی همچون سکولاریسم، ناسیونالیسم، امنیت و تمامیت ارضی را در روند انتخابات پررنگ کرد. جریان ملی‌گرای افراطی در ترکیه هم برخلاف گذشته، پاسداری از اصول کمالیستی را در مقابله و نفی هویت فرهنگی و دینی نمی‌داند. این تعدیل در برداشت معانی، تحول در گفتمان تلقی می‌شود و هر دو گفتمان به مفصل‌بندی جدید برای سازگاری در سیاست و حکومت نزدیک شدند. روش گفتمانی رقبای اردوغان با عنوان «راهبرد بازگشت به نظام پارلمانی» وزن دادن به اصول سکولاریستی، ملی‌گرایی، غرب‌گرایی و کثرت‌گرایی سیاسی بود که برخی از آنها با اهداف و عناصر ذهنی جریان حاکم اشتراک معنایی پیدا کرده است. پرسش اصلی این پژوهش آن بود که گفتمان ملی‌گرایی چگونه و با بهره‌گیری از چه عناصری به مفهومی تأثیرگذار در رقابت‌های انتخاباتی ۲۰۲۳ ترکیه تبدیل شد؟

در پاسخ به آن و بر اساس مطالعات انجام گرفته، استدلال و مفروض‌های زیادی وجود دارد که روایت‌گر سازگاری در عناصر گفتمانی در هر دو طیف (ائتلاف جمهور و ائتلاف ملت) در ترکیه بوده است. آنگونه که لاکلاو و موف استدلال کردند، گفتمان موفق پس از یک ثبات نسبی، نظام معنایی خود را تثبیت می‌کند. درباره ترکیه هر دو گفتمان ملی‌گرا و اسلام‌گرا نظام معنایی خود را در دوره‌هایی تثبیت کردند و حتی به برتری گفتمانی رساندند. اما صد سال تقابل و تخصم میان عناصر گفتمانی ملی‌گرایان و اسلام‌گراها در ترکیه، دو طرف را حسب اقتضای زمانی و شرایط ژئوپلیتیک، وارد دوره‌ای نوین در پذیرش زنجیره‌های هم‌ارزی و مفصل‌بندی گفتمانی متقابل کرده که به تنوع گفتمانی در این کشور منجر شده است.

رجب طیب اردوغان معرف گفتمان «اسلام‌گرایی عدالت‌محور و توسعه‌گرا» در دوران دو دهه تحولات دگرگون‌ساز داخلی و منطقه‌ای، ناگزیر به تقویت عناصر ملی‌گرایی در درون گفتمان اسلام‌گرایی اقدام کرده است.

اردوغان و همفکران وی پس از کودتای نافرجام نظامیان و همه‌پرسی قانون اساسی ترکیه در سال ۲۰۱۷ به این باور رسیدند که می‌توان از مفاهیم ناسیونالیسم و ملی‌گرایی در باز تعریف «منافع

و امنیت ملی»، به‌عنوان عناصر قدرت بهره گرفت، بدون آنکه ارزش‌های اسلام‌گرایی از مدار خارج شوند. بر این اساس تابوی همفکری و همکاری میان اسلام‌گرایان و جریان‌های لائیک ملی‌گرا شکسته شد. ورود ترکیه به سیاست خارجی درگیرانه در سوریه، قفقاز، عراق و مدیترانه شرقی با بهره‌گیری از عناصر معنایی ملی‌گرایی رخ داد. بر خلاف عثمانی‌های اسلام‌گرا که از بروز احساسات ناسیونالیستی در هراس بودند، نقطه محوری سیاست عدالت و توسعه از سال ۲۰۱۸ تاکنون، بر قدرتمندسازی مفاهیم هویتی دینی و ملی‌گرایی در سیاست خارجی و در تعامل و تقابل با متحدان و مخالفان سیاسی در داخل قرار گرفته است. بر این پایه بود که انتخابات ۲۰۲۳ انگاره‌هایی از معنائشناسی گفتمانی را در خود جای داد و مفاهیمی چون تهدیدهای تروریستی و تجزیه‌طلبی و پاسداری از ارزش‌های دینی و اصول سکولاریسم، اسلام‌گراها و ملی‌گرایان افراطی را به گرد خود جمع کرد. در مقابل و در جبهه مخالفان هم تعریف دیگری از هویت‌خواهی ملی کثرت‌گرا برای نجات ترکیه از بن بست اقتصادی و رهایی از هزینه‌های گزاف پدیده پناهجویان خارجی شکل گرفت و ضرورت بازنگری در اندیشه‌های غرب‌گرایی و ارزش‌های دموکراسی را مطرح کرد. شکل‌گیری ائتلاف شش‌گانه و حمایت جریان‌های دیگری چون کردها از آنان برای پایان دادن به حکومت بیست ساله اردوغان، بزرگترین چالش را برای عدالت و توسعه بوجود آورد و نسبت رای مخالفان هم گویا این واقعیت بود.

گره‌گاه اصلی پیروزی اردوغان در انتخابات ریاست‌جمهوری ۲۰۲۳ حضور پرنفوذ و حمایت ملی‌گرایان حرکت ملی از وی بود. اردوغان و دولت باغچلی در انتخابات ریاست‌جمهوری ۲۰۱۸ شراکت سیاسی را برگزیدند که در سازگاری میان دو گفتمان اسلام‌گرایی و ملی‌گرایی موثر بود زیرا برخی مفاهیم و مفصل‌بندی گفتمانی مانند سکولاریسم و یا حفظ ارزش‌های اسلامی و دینی تعریف جدیدی پیدا کرد و مورد پذیرش هر دو طیف قرار گرفت. ترکیه وارد دوره‌ای از تداخل معنایی گفتمانی میان هر دو طیف سیاسی شده است و با ظهور جبهه پُرقدرت مخالفان و اندیشه کثرت‌گرایی سیاسی بر بسترهای هویتی، ترکیه را به تنوع گفتمانی رسانده است. تحول در درون گفتمان با تنوع گفتمانی تفاوت دارد. ملی‌گراهای افراطی حرکت ملی و اسلام‌گرایان محافظه‌کار عدالت و توسعه برای حفظ قدرت پذیرفته‌اند مفاهیم و عناصر معنایی گفتمانی را که به سازگاری میان آنها بیانجامد، بازتعریف کنند. اما طرفداران کثرت‌گرایی سیاسی در ترکیه که نیمی از جمعیت رأی‌دهندگان را در وضعیت فعلی تشکیل می‌دهند، تنها نظاره‌گر آشتی درون‌گفتمانی جریان حاکم نخواهند بود. آنها می‌کوشند در رقابت‌های آینده، برای تثبیت نظام معنایی خود،

فرصت و توان تنوع‌گفتمانی در لایه‌های اجتماعی ترکیه را از دست ندهند. ضمن آنکه افزایش آرای طیف ملی‌گرایان در انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه، به رغم اختلافات سیاسی، می‌تواند به‌طور بالقوه قدرت‌نمایی برای عدالت و توسعه باشد.

جبهه مخالفان اردوغان با وجود شکست در انتخابات ریاست‌جمهوری همچنان قدرتمند به‌نظر می‌رسند و ائتلاف حاکم نمی‌تواند سبد رأی ۴۸ درصدی قلیچدار اوغلو در انتخابات ریاست‌جمهوری را نادیده بگیرد. اولین ایستگاه زورآزمایی طیف‌های سیاسی برخاسته از انتخابات ۲۰۲۳، انتخابات محلی ۲۰۲۴ است که برای آرایش سیاسی دوره بعدی تعیین‌کننده است. زیرا ترکیه در پنج سال آینده با واقعیات سیاسی جدیدی روبه‌رو است که هم اردوغان و هم مخالفان را به اندیشه بازسازی قدرت وامی‌دارد. در این آوردگاه، رجب طیب اردوغان در آخرین دور حکومت خود به چگونگی هدایت عدالت و توسعه و جایگزینی مؤثر برای آن می‌اندیشد و گروه‌های مخالف او هم ساکت از کنار این مسأله نمی‌گذرند. در بستر اجتماعی و سیاسی ترکیه هم هویت‌های قومی و دینی زیست دارند که می‌توانند عناصر معنایی گفتمانی را به مسیر دیگری سوق دهند.

پیشنهاد‌های کاربردی و رسانه‌ای

۱- شناخت عمیق جریان‌های سیاسی ترکیه با توجه به شکل‌گیری تنوع‌گفتمانی و یا منازعه‌های درونی در این کشور، چه به‌هنگام انتخابات و چه در وضعیت عادی، برای پژوهشگران، عوامل برنامه‌ساز و دبیران و کارشناسان حوزه ترکیه و خبر ضروری است. همچنین انجام پژوهش درباره ساختار نوین سیاسی، دینی و اجتماعی ترکیه از سوی واحد پژوهش‌های کاربردی برون‌مرزی پیشنهاد می‌شود.

۲- شناخت و بررسی نقش رسانه‌های دولتی و رقبا در ترکیه در دوره‌های انتخاباتی برای عوامل رسانه‌ای در ایران دارای اهمیت است. چنانکه در انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه، قدرت و تنوع رسانه‌ای دولتی و طرفدار اردوغان در روند انتخابات با رسانه‌های تحت کنترل احزاب رقیب قابل مقایسه نبود.

۳- تعاریف اسلام‌گرایان عدالت و توسعه از مفاهیمی چون لائیسزم، سکولاریسم و غرب‌گرایی دستخوش تغییر شده و نسبت به آن سازگاری بوجود آمده است. این برداشت ممکن است ترکیه را در نگاه غرب در جایگاه معرف اسلام‌سیاسی میانه‌رو قرار دهد.

۴- برگزاری نشست‌های تخصصی ترکیه‌شناسی در واحدهای سیاسی و خبری ایران پرس و رسانه‌های برون مرزی و ایجاد فرصت‌های مطالعاتی در ترکیه، برای پژوهشگران این حوزه ضروری است.

۵- پیشنهاد می‌شود مجموعه برنامه‌ای در مورد منازعات گفتمان‌های ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی در ترکیه بر پایه پژوهش انجام شده در رسانه‌های برون مرزی تولید و پخش شود.

پیشنهاد‌های پژوهشی: پیشنهاد برای تحقیقات آتی

جایگاه ژئوپلیتیک و نقش منطقه‌ای ترکیه از آن یک بازیگر مهم ساخته است که روند تحولات داخلی و سیاست خارجی آن بر فرایندهای منطقه‌ای تأثیرگذار است. لذا انجام پژوهش‌هایی درباره موضوعات زیر پیشنهاد می‌شود.

- گفتمان‌شناسی جریان‌های سیاسی و طریقتی در ترکیه؛
- چالش و یا بحران جانشینی اردوغان برای ترکیه و حزب عدالت و توسعه؛
- بازشناسی سیاست خارجی ترکیه در حوزه قفقاز و خلیج فارس با توجه به تغییرات گفتمانی.

منابع و مأخذ منابع فارسی

امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد و محمودرضا رهبرقاضی (۱۳۹۲)، «تحول گفتمان هویت در ترکیه از کمالیسم به اسلام‌گرایی با تأکید بر حزب عدالت و توسعه»، **فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات جهان اسلام**، دوره ۱، شماره ۳، زمستان. صص ۷۲-۴۵.

دهشیار، حسین (۱۳۹۱)، «هویت خاورمیانه‌ای ترکیه: تأکید منطقه‌ای»، **فصلنامه علمی و پژوهشی سیاست جهانی**، دوره نخست، شماره دوم، زمستان، صص ۱۴۵-۱۷۲.

رازانی، احسان و علی محمدزاده (۱۴۰۰)، «گفتمان هژمونیک انقلاب اسلامی و خرده گفتمان‌های درونی نظام جمهوری اسلامی ایران در دوران رهبری امام خمینی (ره)»، **فصلنامه علمی پژوهشنامه انقلاب اسلامی**، سال یازدهم، شماره ۲۳، بهار، صص ۱۱۳-۹۱.

سلطانی، سیدعلی اصغر (۱۳۸۳)، «تحلیل گفتمان به‌مثابه نظریه و روش»، **نشریه علوم سیاسی**، دوره ۷، شماره ۲۸، صص ۱۵۳-۱۸۰.

شیروی، مرتضی و رسول نوروزی فیروز (۱۳۹۲)، «سیاست در اسلام لیبرالی (بررسی و نقد اندیشه‌های سیاسی در گفتمان اسلام میانه‌رو ترکی)»، **پژوهش‌های سیاست اسلامی**، سال اول، شماره دوم، صص ۱۱۱-۸۳.

واعظی، محمود (۱۳۸۷)، «تجربه جدید در ترکیه؛ تقابل گفتمان‌ها»، **فصلنامه راهبرد**، شماره چهل و هفتم، صص ۷۷-۴۳.

ماریا و لوئیز فیلیپ (۱۳۸۹)، **نظریه و روش در تحلیل گفتمان**، ترجمه هادی جلیلی، تهران، نشرنی.

منابع انگلیسی

Akyol, Cigdem (2016), *Erdogan: Die Biografie*, Verlag, Published by Herder Verlag, ISBN 10: 3451328860 / ISBN 13: 9783451328862

Bermek, Sevinç (2019), *The Rise of Hybrid Political Islam in Turkey - Origins and Consolidation of the JDP*, Department of Middle Eastern Studies, King's College London, London, UK

BC News Türkçe (2023), "Kılıçdaroğlu, 'Türkiye İçin Karar Ver' sloganıyla ikinci tur kampanyasını başlattı: 'Vatanını seven sandığa gelsin'", 18 Mayıs., Available at: [BBC.com/turkce/haberler-turkiye-65576557](https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-65576557)

bbc.com/turkce (2023), *Seçim sonuçları: 2023 Cumhurbaşkanlığı ve TBMM seçimlerinde oy oranları*, Available at: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-65576557>

- Carpentier, Nico (2010), "Deploying discourse theory An introduction to discourse theory and discourse theoretical analysis", **Media and Communication Studies interventions and intersections**, the European Communication Research and Education Association (ECREA), the University of Ljubljana
- ÜRBÜZ, M. Vedat (2003), "Genesis of Turkish Nationalism", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yıl 2003, Cilt: 67 Sayı: 249, 495 - 518
- Jung, Dietrich (1999), "Turkey at the Crossroads", **Copenhagen Peace Research Institute**.
- Hamsici, Mahmut (2023), "Türkiye'de milliyetçilik yükseliyor mu?", İstanbul, BBC, 24 Mayıs 2023 Türkçe
- Kahveci, İhsan, (2021), "nationalism and religious discourse: examining the kurdish-turkish conflict", University of Washington Department of Sociology
- KEYMAN, E. FUAT (2014), "The AK Party: Dominant Party, New Turkey and Polarization", commentary, **Istanbul Insight Turkey**, Vol. 16, No. 2, pp. 19-31
- Nachmani, Amikam (2003), turkey: facing a new millennium Coping with intertwined conflicts, Published by Manchester University Press, Oxford Road, Manchester M13 9NR, UK
- Martin, James (2002), "The political logic of discourse: a neo-Gramscian view", *History of European Ideas* 28 , 21-31.
- Morin, Aysel and Ronald Lee (2010), "Constitutive Discourse of Turkish Nationalism: Atatürk's Nutuk and the Rhetorical Construction of the "Turkish People"". *Papers in Communication Studies*. 129
- Mehmet KILIÇ, Öğr] Üyesi (2019), "büyük nutuk'un cumhuriyet tarihindeki yeri ve önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları-TDA-*, Cilt: 121 Sayı: 238 Sayfa: 113-136
- Sait, Muhammet (2023), " Türkiye'de Milliyetçi Siyasetçilerin Suriyeli Sığınmacılara Bakışlarının Nefret Söylemi Bağlamında İncelenmesi", *Journal of Social Sciences*, Yıl: 2023, Bahar-Mayı s, Cilt: 25, Sayı: 1, ss: 1 -29
- Türkmen, Gülay (2021), *Under the Banner of Islam: Turks, Kurds, and the Limits of Religious, Unity* New York, NY: Oxford University Press, 2021, 204 pp
- T.C. YÜKSEK SEÇİM KURULU (2023), Available at: <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/1269-2023/46611037.pdf>
- YILDIZ , Cumhuriyet Kartal (2023), "türkiye'de güçlenen milliyetçilik ve 2023 seçimlerinde milliyetçi partilerin oy oranları", *Politikaakademisi*, 6/28/2023, 10:23:55, politikaakademisi.org